УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

UNIVERSITY OF BANJA LUKA

FACULTY OF PHILOLOGY

ИМАГОЛОШКО ТУМАЧЕЊЕ РОМАНА *МИНИСТАРСТВО БОЛИ* ДУБРАВКЕ УГРЕШИЋ

МАСТЕР РАД

Ментор:

Проф. др Саша Шмуља

Кандидат:

Драгана Новковић

Бања Лука, 2023. године

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

UNIVERSITY OF BANJA LUKA

FACULTY OF PHILOLOGY

IMAGOLOGICAL INTERPRETATION OF DUBRAVKA UGREŠIĆ`S NOVEL *MINISTRY OF PAIN*

MASTER THESIS

Mentor:

PhD Saša Šmulja, professor

Candidate:

Dragana Novković

Banja Luka, 2023

Апстракт: Као грана компаратистике, имагологија је усмјерена на проучавање слике једне нације у књижевности друге и представе о страним земљама у књижевности. То свакако укључује посматрање самога себе и Другог у односу на себе, а из тог односа рађа се читав низ повезница које се доводе у везу са њим, као што су: култура, насљеђе, идентитет, стереотип, менталитет, ксенофобија, ксенофилија и др. Рад је посвећен имаголошкој анализи романа *Министарство боли* Дубравке Угрешић. Циљ рада је показати на конкретним примјерима како се конструишу имаголошки елементи у тексту, каква је њихова функција и на који начин одражавају идеје аутора.

Кључне ријечи: имагологија, егзил, Дубравка Угрешић, *Министарство боли***,** менталитет, језик, другост

Summary: Emerging within the framework of comparative studies, imagology is focused on the study of the image of one nation in the literature of another and representations of foreign countries in literature. It certainly includes observing oneself and the Other in relation to oneself, and from that relationship a whole series of links are born that are connected to it, such as: culture, heritage, identity, stereotype, mentality, xenophobia, xenophilia, etc. The paper is dedicated to the imagological analysis of the novel *Ministry of Pain* by Dubravka Ugrešić. The aim of the paper is to show with concrete examples how imagological elements in the text are constructed, what their function is and how they reflect the author's ideas.

Keywords: imagology, exile, Dubravka Ugrešić, *Ministry of Pain*, mentality, language, otherness

САДРЖАЈ

1. УВОД 5

1.1. Предмет рада 5

1.2. Хипотезе 6

1.3. Циљеви и методе 6

2. СТВАРАЛАШТВО И РЕЦЕПЦИЈА ДУБРАВКЕ УГРЕШИЋ 8

3. ИМАГОЛОШКА АНАЛИЗА РОМАНА *МИНИСТАРСТВО БОЛИ* ДУБРАВКЕ УГРЕШИЋ 11

3.1. Слика о себи и Другом 12

3.2. Питање идентитета 20

3.3. Егзил као метапростор 32

3.4. Језик као мост и баријера 40

3.5. Менталитет 45

4. ЗАКЉУЧАК 48

5. ЛИТЕРАТУРА 50

1. УВОД

1.1. Предмет рада

Предмет интересовања у овом раду је имаголошка анализа романа *Министарство боли* Дубравке Угрешић. Приликом анализе, користићемо се теоријским оквиром који подразумијева основне постулате имагологије као научне дисциплине, те њен терминолошки апарат. Будући да је дјело постмодернистички роман, осврнућемо се и на одређне карактеристике овог жанра и епохе којој припада. Да бисмо употпунили саму анализу, у једном дијелу рада текст романа *Министарство боли* Дубравке Угрешић тумачимо у свјетлу теорије интертекстуалности.

Наше интересовање је усмјерено на то да роман *Министарство боли* прикажемо као постмодернистичко дјело, чија анализа се темељи на проналажењу и тумачењу ималогошких елемената, њиховој функцији и начину на који конструишу и одражавају ауторкине идеје. Са циљем боље прегледности, рад ће бити организован у поглавља, од којих се свако базира на једном сегменту имагологије (менталитет, идентитет, језик и др.) којем се постављају одређени теоријски оквири, а затим се поткрепљују конкретним примјерима у дјелу, те се даље разматра њихова функција на садржајном и формалном плану. Служећи се медијем књижевности, ауторка указује на оно што књижевност рефлектује – друштвену реалност, те могућност њене промјене писањем дјела која утичу на свијест читалаца. Изворну литературу чини роман *Министарство боли* Дубравке Угрешић, док стручну литературу чини корпус научних радова и текстова на тему имагологије, егзилантске литературе и интертекстуалности домаћих и страних аутора.

1.2. Хипотезе

Ималогошка анализа романа *Министарство боли* утемељена је на сљедећим претпоставкама:

1. Имаголошки елементи у роману манифестују се кроз проблематизовање појмова идентитет, менталитет, егзил, језик.
2. Конструкција и деконструкција идентитета у роману је описана као комплексан процес условљен низом фактора које је неопходно сагледати у свјетлу имагологије.
3. Језик у роману је у функцији приказивања комуникацијских и менталних баријера у егзилу.
4. Приказивање менталитета у роману одвија се паралелно на двије равни – менталитет различитих народу у оквиру Југославије и менталитет Холанђана.

1.3. Циљеви и методе

С обзиром на то да се рад темељи на имаголошким теоријским поставкама, основне методе коришћене при његовој изради су: дескриптивна метода (метода објашњавања и тумачења имаголошких термина, изношење основних података о роману, смјештање у историјски и књижевнотеоријски контекст), метода анализе и синтезе (рашчлањивање основних постулата имаголошке теорије на мање јединице, испитивање њихове умјетничке и функционалне природе, закључна разматрања која су у вези са почетном хипотезом), те компаративна метода (упоређивање овог романа са другим дјелима са истом или сличном тематиком).

Основни задатак рада је да се у дјелу препознају и протумаче имаголошки елементи, њихова функција у дјелу, начин на који је проблематика романа представљена и из којег се ишчитава иманента поетика Дубравке Угрешић, која нуди

широк простор за даља научна истраживања, те је научни циљ рада управо да се јавност упозна са њом. Друштвени циљ рада је да се актуелизује тема егзила, колективног и властитог сјећања, кривице и идентитета, будући да је она једна од, може се рећи, универзалних тема у свјетској књижевности, док се, након историјских турбуленција, закључно са распадом Југославије, све више јавља и у домаћој.

.

2. СТВАРАЛАШТВО И РЕЦЕПЦИЈА ДУБРАВКЕ УГРЕШИЋ

Дубравка Угрешић (Кутина, 1949 - Амстердам, 2023) је хрватска књижевница, која се, осим писања романа, бавила превођењем и писањем есеја. Била је чланица Удружења за југословенску демократску иницијативу и од почетка деведесетих година у стању добровољног егзила. Завршила је компаративну и руску књижевност на Филозофском факултету у Загребу те радила у Институту за теорију књижевности при загребачком Филозофском Факултету. Из политичких разлога почетком деведесетих година напушта Хрватску. Можда је најпознатија по кратком роману *Штефица Цвек у раљама живота*, с поднасловом *Patchwork роман*, у којем се постмодернистички, иронично и духовито игра тривијалном литературом (љубићем). Поред овог, аутор је дјела *Мали пламен* (дјечји роман, 1971), *Филип и срећа* (дјечји роман, 1976), *Поза за прозу* (1978), *Живот је бајка* (1983), *Форсирање романа - реке* (1988), *Кућни духови* (дјечји роман, 1988), *Министарство боли* (2004) и др. У својим дјелима најчешће проблематизује саму природу књижевности, популарну културу и њен однос према високој књижевности, те егзил и питање идентитета, чему ће у овом раду бити посвећена нарочита пажња.

Иако је веома цијењена књижевница на нашим просторима, било је и оних који не мисле тако и који су са таквим мишљењем о њој јавно иступили, те је њена репутација у медијима, након обећавајућих књижевних почетака, била укаљана политичко-националним етикетирањима. Промјеном медијског и културолошког амбијента од југословенског заједништва до колективитета различитих националних предзнака, мијења се и перцепција и рецепција Дубравке Угрешић од стране публике и критике. Медијско хушкање обиљежио је низ чланака у којима су појединци настојали да је дискредитују, „осуђујући је на првом мјесту као „издајника домовине“. Новинарка Нина Ожеговић, која је медијски линч Дубравке Угрешић обрадила у докторској радњи оцјењује да грубе увреде говоре о „темељном непоштивању личности” те из данашње перспективе звуче „опасно по живот” (Ožegović 2013 :125). Врхунац медијске хајке била је такозвана афера „Вјештице из Риа”, низ симултано објављених

чланака у којему се напало пет хрватских интелектуалки, међу њима и Дубравка Угрешић.

Случај је кулминирао текстом Славена Летице у *Глобусу* 1992. године с насловом „Хрватске феминистице силују Хрватску" и наднасловом „Вјештице из Риа" по којем је афера и добила име. Дубравка Угрешић је тада, са још четири хрватске интелектуалке, жестоко искритикована и оптужена за антидржавну пропаганду. Настојање да се прикаже као државни непријатељ ишло је ван свих граница професионализма, те јој се замјерало чак и то што је за партнера изабрала ни мање ни више него Србина. Књижевница је и сама говорила да је медијски притисак на њу био неподношљив, да се осјећала угроженом и да је све кулминирао када је почела добијати телефонске пријетње (њен телефонски број био је објављен у медијима четири пута). На њену адресу стижу анонимна пријетећа писма, претрпјела је вербални напад у трамвају, сусједи је такође вербално малтретирају, а у професионалном окружењу постаје предмет остракизма (колеге и сарадници су прекинули комуникацију с њом, укључујући поздрављање на улици) (Ožegović 2013). Ово је свакако био низ разлога да напусти Хрватску, што је и учинила 1993. године, оставши у њој упамћена као дисидент и „вјештица". Иако је често у интервјуима своју академску каријеру и живот у Хрватској називала „прошлим животом", и након одласка из матичне земље наставила је да пише на матерњем језику, а превођена је на бројне свјетске језике.

Након одласка из домовине, сели се у Амстердам, повремено предаје на европским и америчким универзитетима и пише за европске новине и часописе. Рецепција романа и есејистике Дубравке Угрешић у Америци и Европи је изузетно позитивна, о чему свједоче афирмативне критике у водећим часописима, као и бројне награде које је примила за свој рад.

Контекстуализовање или уоквиривање прозе Дубравке Угрешић намеће тројну подјелу њеног прозног опуса: стваралаштво одређено дискурзивним односом моћи унутар југословенскога система (декадентним) социјализмом, затим егзилом и идејом егзила као једним од средишњих манифестација другости у процесу консолидације

„простора између”[1] оним што се на нашим подручјима назива транзицијом или пак постсоцијализмом, неолиберализмом и неокапитализмом.[2]

Што се тиче досадашњих научних истраживања опуса Дубравке Угрешић, најсвеобухватније истраживање спровео је Велид Ђекић у *Флагусовој рукавици*, гдје анализирао поједине елементе њених најзначајнијих прозних дјела. Опус Дубравке Угрешић такође представља предмет научог интереовања и истраживања Јасмине Лукић, која њене тескстове посматра у постфеминистичком коду. Питање егзила, идентитета и бездомности у њеним романима у својим радовима су проблематизовали Андреа Златар (*Текст, тијело, траума*, 2004), Владимир Бити (*Доба свједочења*, 2005), Рената Јамбрешић Кирин (*Дом и свијет*, 2008), Истван Ладанyj (*Мапирање егзила у „Музеју безувјетне предаје*”, Флуминенсиа, 20, 2008). За поједине аспекте њеног старалаштва заинтересовани су и Хелена Саблић Томић, Александар Мијатовић, Анера Рузнар и други.

.

[1] Више о томе говори Homi Bhabha у књизи *Location of Culture*.
[2] Овим се детаљније бави Маша Коланоић (2011).

3. ИМАГОЛОШКА АНАЛИЗА РОМАНА *МИНИСТАРСТВО БОЛИ* ДУБРАВКЕ УГРЕШИЋ

Роман *Министарство боли* објављен је 2004. године, добивши своје прво хрватско, а затим и страна издања, што је риједак случај када су дјела ове ауторке у питању. Тема романа наставља оно што је започето у *Музеју безувјетне предаје*, а то је сналажење и проналажење себе у егзилу, а велика пажња посвећује се проблему језика и трауматичним искуствима егзиланата. Субјект и приповједачица је Тања Луцић, професорица која почетком ратних збивања 90-их година одлази у Амстердам, у добровољни егзил те тамо предаје српскохрватски језик и књижевност на Одсјеку за славистику. У највећем дијелу, роман је писан у првоме лицу једнине и то „када је ријеч о специфичном партикуларном доживљају приповједног »ја«, измјештеног од некад чврстих просторно-временских координата властитог идентитета" (Kolanović, 2013: 91). Књижевност Дубравке Угрешић често се бави Другим на начин који је веома сложен и који захтијева пажљивији методолошки приступ. Такав је случај и са романом *Министарство боли*, гдје ауторка кроз дијапазон ликова, повезаних заједничким поријеклом из бивше Југославије, а стицајем околности окупљених у Холандији, у Амстердаму, приказује живот у егзилу, али и интерне разлике и сличности, базиране на националним и вјерским основама. У дјелу постоје бројни експлицитни и имплицитни имажи, који представљају Холанђане, њихов менталитет, начин живота, однос према нашима, али исто тако и нас, у односу према нама самима, али и према другима. Имаголошко тумачење романа *Министарство боли* Дубравке Угрешић у овом раду се заснива на проналажењу основних елемената имаголошке теорије који се се вежу за идентитет, менталитет, језик, националност, егзил и сл. Несумњиво је да у овом роману можемо пронаћи примјере за сваки од наведених предмета истраживања, а сваким од њих позабавићемо се појединачно.

3.1. Слика о себи и Другом

Имагологија је грана компаративне књижевности настала педесетих година прошлог вијека. Ријеч имагологија је латинско-грчка кованица – lat. imago (слика, мисао) и grč. logos (говор, ријеч, разум). Појам имагологија први пут је употријебљен у Француској 1962. године како би се означила анализа страног у дјелима. Значајну улогу у развоју имагологије имао је Иполит Тен са својом поставком о томе да се сваки књижевни текст може лоцирати, окарактерисати и разумјети помоћу три параметра: раса – физичка припадност неком етницитету, средина – географско окружење и моменат – духовна клима датог времена. Корекције ове претпоставке извршио је Ернест Ренан, изнијевши свој став о томе да националност није урођена и непромјенљива категорија, него скуп појединачних избора човјека. Друштвена дешавања крајем прошлог вијека вратила су интересовање за идентитете и национализам. Имагологија, грана компаративне књижевности која се развија од 1960-их година, проучава начин на који видимо стране земље и „књижевне предоџбе о страним земљама и народима (хетеропредоџбе) те о властитој земљи и народу (аутопредоџбе)" (Dukić, 2009: 5). За разлику од превладавајућег мишљења у раздобљу модерне које је постојање стереотипа одбацивало и крититиковало, „постмодерно знање радо посеже за стереотипима, оно их 'деконструира' како би разоткрило које се жеље и идеологије иза њих крију, што идеологија и имагологија значе у творби идентитета" (Oraić Tolić, 2010: 31). Имагологија културу, идентитет и националност користи као објашњење, а не као нешто што је потребно објаснити. Она се заправо бави односом националних карактера, а не истраживањем и објашњавањем појединачних нација. Често се слика одређеног народа искриви стварањем стереотипа који то нису јер, како примјећује Фишер (2009: 45) појам стереотип произлази из бркања појмова сличности и подударности.

Настајући у оквиру компаратистике, имагологија је усмјерена на проучавање слике једне нације у књижевности друге и представе о страним земљама у књижевности. Тако је оснаживала критичко мишљење и дезидеологизацијске тенденције у науци о

књижевности и представљала је значајну опозицију етноцентризму. Са свог просвјетитељско-рационалистичког погледа на свијет, израженог захтјевом за наднационалним истраживачким становиштем, она је била критична према традиционалном проучавању генеричких и типолошких сродности и веза двају или више литература, према „компаратистичким аспирацијама националне филологије" (Дукић 2003: 5), а касније и према интеркултуралним истраживањима рецепције, сматрајући да су у служби „националне културне пропаганде" (Дукић 2003:5). Најједноставније речено, имагологија се бави изучавањем слике Другог у књижевности и утицајем који те слике имају на друге књижевности и опште мишљење о том Другом. „Поседујемо слике о другима, скуп уверења о типичним особинама и начину понашања друге групе, чак иако никада нисмо боравили у страним земљама и никада нисмо били у прилици да сами упознамо и процењујемо колико су одређени типови репрезентативни за одређене народе" (Гвозден 2001: 212).

Имагологија је, дакле, интердисциплинарна грана која се бави проучавањем стереотипа, предрасуда, митова и слика које се формирају о одређеним народима, културама или регијама. Ова дисциплина истражује како се перцепција и репрезентација различитих култура обликују и преносе кроз књижевност, медије, умјетност и друге облике културног израза. Један од кључних циљева имагологије је истраживање како се културне слике разликују међу различитим друштвима и како се оне развијају током времена. Ова дисциплина такође истражује улогу медија, књижевности, филма и других умјетничких израза у обликовању и одржавању културних стереотипа. Имагологија се бави анализом културних предрасуда и стереотипа, како оних позитивних, тако и оних негативних. Ова дисциплина покушава разумјети како се слике о одређеним народима или културама формирају, како се преносе с генерације на генерацију, те како утичу на међународне односе. Са данашњег становишта имагологије, она не истражује истинитост одређених слика, него услове у којима су настале и зашто, те улогу коју оне имају у књижевности и шире. „Хетеропредоџбе и аутопредоџбе схваћају се и истражују као дискурзивне творбе – настоји се проникнути у тајну њихова настанка те механизме њихова ширења,

модификирања и замирања. Притом се, наравно, прелазе границе књижевног и задире у књижевноповијесни контекст" (Дукић, 2009:9). Слика о себи и слика о Другом у књижевности веома су важне, не само за разумијевање националног карактера и очување културног идентитета већ и за ослобађање од идеолошких читања и стварања стереотипа. Рецепција књижевних дјела најчешће је вођена очекивањима културе из које се посматра. На тај начин посматрана, књижевна дјела постају садржитељи оних значења о којима би се пре могло рећи да су, без стварне утемељености, придодата тексту. Најшире посматрано, Другост је идеја о некоме или нечему што искаче из шаблона, није канонизовано, што ствара могућност новог или модификацију постојећег погледа на свијет. Другост у књижевности афирмише различитост, указује на сложеност друштва и људи уопште, те проблематизује утврђене матрице у перцепцији и разумијевању свега онога што није Ја, али без којег постојање тог Ја не би имало смисла. Појмови "јаство" и "другост" су често употребљавани када се разматрају односи између индивидуа и других, различитих група, култура или идеја. Ови појмови играју важну улогу у разумијевању како се осјећамо у вези са онима који су различити од нас, како је наш идентитет обликован тим интеракцијама и како комуницирамо са различитостима.

Литература може да буде, с једне стране, утемељење културног и националног идентитета, а с друге стране, стални показатељ разлика. Слика о себи и слика о Другом у књижевности веома су важне, не само за разумијевање националног карактера и очување културног идентитета већ и за ослобађање од идеолошких читања и стварања стереотипа. „Туђе се у таквом антрополошком кључу веома лако указује као своје, као што и своје на исти начин може да се укаже у лику туђег. Најзначајнији имаголошки појмови су имаж – слика, мираж – искривљена слика или опсјена; хетероимаж, који представља слику Другог у књижевности, односно слику странца, затим аутоимаж, то јест слику себе или начин на који појединац доживљава себе и нацију којој припада.

Стереотип је најчешћи облик слике Другог. Стереотип представља скуп карактеристика које се приписују једној нацији или било којем другом колективу. То

је општеприхваћено мишљење да сваки припадник одређене заједнице носи исте особине које су типичне управо за ту заједницу.

Будући да роман прати животну причу егзиланата, људи који су се обрели у потпуно новој средини, јасно је да он садржи бројне аутоимаже и хетероимаже. У одређеним ситуацијама у роману ауторка прави јасну дистинкцију ми – они, указујући на различитости које су често непомирљиве. Хетероимажи и аутоимажи у дјелу су претежно представе које нам нуди Тања Луцић, а које су у директној вези са њеним психичким и емотивним стањем, чега је и сама свјесна. Њена рецепција Амстердама, Холандије, Холанђана и Југословена гравитира између симпатије и презира. Њено унутрашње стање као да тражи потврду у реалном окружењу, те јој се у један мах све чини прљаво и неподношљиво, а у други као изванредно угодно.

Све је изгледало мало запрљано, на рубу, пригушено, успорено, полукриминално, аи и помиено једно с другим у име неке више мудрости (Ugrešić 2004: 13).

...

Те луткине куће унутра луткиних кућа, тај инфалтилни градски егзибиционизам, то упорно остављање отисака прстију на пијеску, ***све се то негдје римовало са мојом властитом тјескобом****, којој нисам знала право име нити извор* (Ugrešić 2004: 38).

...

Холандска равница гасила је моју тјескобу (Ugrešić 2004: 38).

Оно што она у датом тренутку види, заправо је пројекција оног што осјећа. Овако посматрани, хетероимажи које пласира Тања Луцић нису то у свом примарном значењу, бар не оном које им је дао Благојевић и које често срећемо у литератури („Када кажемо други – заправо најчешће претпостављамо неке групе и појединце који у друштву имају маргинализирану позицију и који су изложени различитим облицима стереотипизације, стигматизације и дискриминације”)[3] јер се не темеље на

[3] Више у: Blagojević 2010: 27.

очекивањима, претпоставкама и стереотипима, већ на властитој емпиријској и психолошкој подлози. Посматрајући Амстердам, као град брзог живота, дијаметрално супротан ономе који је оставила иза себе у Југославији, она уочава и најситније детаље, какви су икебане, украси, минијатуре и инсталације на прозорима кућа, пароле и натписи на огласним просторима. Дошавши из неког другог миљеа, она се тешко или готово никако адаптира на пластику људских односа, на уштирканост града, на свој живот на његовој неугледној периферији и ни у једном тренутку се не труди да то сакрије, а парадоксално, једино олакшање је представљала чињеница да није једина: „Овдје, окружени равнодушним зидовима нашега замишљеног лабораторија, заједнички смо оживљавали живот којег више није било" (Ugrešić 2004: 69). И те како свјесна чињенице да је све гуши и притиска, Тања у себи непрестано води полемике и разговоре, тјешећи и усмјеравајући саму себе, те јој се Амстердам понекад чини „као најљепши град на свијету" (Ugrešič 2004: 92), али та опсјена само продубљује њену бол и све што ју је држало у животу и убјеђењу да је све „нормално" био је голи инстинкт за преживљавањем (Ugrešić 2004: 92). Она је, у већини случајева, само пасивни посматрач, који тапка у мјесту и посматра како људи, али и живот, пролазе крај ње, у том урбаном, неухватљвом Амстердаму:

Град који је наликовао на пужа, на шкољку, на паукову мрежу, на лабиринт, на роман препун тајанствених рукаваца, ***претварао се на мојој унутрашњој мапи*** *у бјелине, празнине, недоречености, у слијепе улице* (Ugrešić 2004: 41).

А онда бих промијенила перспективу, и Амстердам је поново био „један од најљепших градова на својет" „пустињска ружа"... (Ugrešić 2004: 92).

Амстердам је један од најљепших градова на свијету. Ту фразу, која се провукла кроз многе уши, могла сам потписати без крзмања, не стидећи се њене баналности (Ugrešić 2004: 88).

Често ме пратио осјећај да ћу се – ако се, попут Керолове Алисе посклизнем и паднем у неку рупу – обрести у неком трећем или четвртом паралелном свијету. Јер Амстердам, који сам кратко знала, већ је био мој паралелни свијет. Доживљавала

сам га попут властитог сна који се, на свој начин, римује са мојом збиљом. Одгонетавала сам град као да тумачим властите снове (Ugrešić 2004: 37).

Природна реакција човјека који се нађе у новом окружењу је да га непрекидно посматра, анализира, да се адаптира на њега и да постепено открива хабитус и менталитет људи међу којима се обрео. Тјескоба која прати Тању, али, како ће се касније испоставити и све полазнике њеног курса, избија из свега што их окружује, од самог пејзажа, од града који је вјечито замагљен, из хладноће Холанђана, из осјећаја левитирања између домовине и егзила, из избјеглиптва које су доживљавали као „властити, тежак инвалидитет" (Ugrešić 2004: 27).

Са друге стране, постоје ауто и хетереоимажи чији су творци други ликови у роману, који су праћени дозом ироније и самокритике, донекле и хумора, испод којих се крије реална слика менталитета са свим његовим аномалијама и врлинама.

Slaves are natural born teachers! ..

...

Добродошли у најлицемјернију земљу на свијету! – рекао је.

...

Мирослав Крлежа је велики писац! – рекао је.

Ни ваши Чеси нису лоши.

...

Нама Холанђанима треба пуно времена.

...

Да, Холандија је досадна и лицемјерна.

...

Такви су ваљда холандски академски обичаји... - рекла са слегнувши раменима

Ја сам мислила да само Источноевропљани радо пљују по себи...

- *Не, ми смо прваци! Али будите опрезни! Ми то не мислимо озбиљно. Ми, устари, мислимо о себи све најбоље. Колонијална ароганција.*

...

Када ви забијате некоме нож у трбух толико галамите о томе да то одмах сви знају. Ми то радимо тихо, да нитко не примијети, чак нам је и жртва захвална.

(Ugrešić 2004: 54-57).

Посматрани у потпуно обичним, свакодневним активностима, али ишчашени из властите зоне комфора и домовине, *наши* људи се типским понашањем сами одају у гомили странаца и Тања Луцић их непогрешиво детектује.

Своје земљаке научила сам распознавати у иноземству. Истина, мушкарци, старији мушкарци, били су некако најуочљивији... (Ugrešić 2004: 24).

У овим дескрипцијама као да постоји скривена намјера да се покаже како човјек, избачен из своје колотечине, мијења и визуелни идентитет на неки начин, као да његова вањштина прати унутрашње разарање.

*У колутовима цигаретног дима сви су изгледали као **бивши**, као мртваци који су устали да попију флашу пива и одиграју партију карата, али су изникли из својох гробова на погрешном мјесту* (Ugrešić 2004: 24).

Када сам први пут ушла у разред, у некима сам препознала наше. Нашу су ходали уоколо с невидљивом пљуском на лицу... (Ugrešić 2004: 21).

Наше је издавала нека особита нервозна сјета на лицима, малко затамњен поглед, сјенка одсутности нека једва видљива унутрашња погуреност (Ugrešić 2004: 21).

Емоционалну, психичку бол, бол због неприпадања, бол због губитка оријентације и унутрашњег компаса ликови као да преносе на физичку раван, као да желе да сви виде њихову беспомоћност и Другост са којом су суочени, било да су они ти Други или да они посматрају Друге, јер „Другост је неријетко парола политичке коректности под којом се успоставља гето: трпање и ограђивање појединих култура и идентитета у један простор. Они у њему могу слободно упражњавати своју различитост, и то у оквирима манифестација мањинске културе: студија, пројеката, фестивала и сл. Дакле, нема мијешања, хибридности и међусобна натјецања, него постоје одвојене културе, а досег данашњих демократских друштава био би, иронично, у томе што се дозвољава да се те културе – одвојено и национално референтно – представљају и његују" (Luketić, 2013: 131). Заиста, положај бивших Југословена је такав да их нико не дира, али и не доживљава, да их нико не саботира, али и не охрабрује, да их нико не малтретира, али и не тјеши. Они, у том анулирању себе, на судару култура и менталитета, истински желе само да постоје, без стигме, припадности, наметнуте прошлости и неизвјесне будућности.

Нисмо жељели припадати ни онима доље нашима, нити овдје нашима. Час смо се поистовјећивали с тим колективним идентитетом, чак смо га с гнушањем одбацивали (Ugrešić 2004 : 27).

Њихова прошлост постала је општа, урбана легенда, распарчана на безброј ситних комада које је било немогуће поново спојити, нити знати гдје ко(ји) припада. Чак су и у говору неутралисали своје истинске етничке и вјерске припадности сводећи све под универзалију „наш".

Оне бивше Југославије, земље у којој су се родили и из које су дошли, није випе било. Проблем су рјешавали сналазећи се с посвојном замјеницом наш (Ugrešić 2004 : 19).

Ипак, упркос настојању да уопште властиту бол, свако је ипак имао своју причу и „тражили су и своју људску мјеру" (Ugrešić 2004: 25). Почевши од самог појма и литерализације егзила, доминантних инстанци у његовој књижевној реализацији, преко питања идентитета (у свом модалитетима) и менталитета, адаптације у новој

околини и напосљетку, привременог или трајног повратка у стару, формира се један затворен имаголошки круг свега оног што један писац-егзилант може да понуди читаоцима својим богатим талентом и ништа мање богатим животним искуством.

3.2. Питање идентитета

Феномен идентитета стекао је последњих година готово привилеговано мјесто у области друштвено-хуманистичких наука и у вези је са теоријом модерног друштва у којој се настоји да се афирмише одређена различитост и аутентичност која подразумијева историјско утемељење. За оног који посматра, Другост је све оно што не припада корпусу културе којој он припада, тачније све што одудара од његових моралних и етичких схватања. Другим ријечима, Другост је све оно што је за појам посматрача ненормативно. „Циљ имаголошког истраживања је да осветли функционисање друштва са становишта његове идеологије (расизам, егзотизам, оријентализам, окцидентализам; ксенофобија, ксенофилија, и друге филије, маније, фобије и сл.) (Стојановић Пантовић и др. 2011: 114).

Питање идентитета је често кључни елемент у књижевности. Идентитет се односи на осјећај самосвијести и припадања одређеној групи, заједници, култури или друштву. У књижевности, идентитет може бити централна тема или мотивација за ликове, радњу и развој приче. Идентитет се у књиженості може обликовати као лични, родни, национални, социјални и тд. У психолошким романима идентитет се често реализује кроз интроспекцију, односно понирање у самог себе, док имагологија превасходно истражује идентитет који формирамо у односу са другима, односно свим оним око себе. Књижевна дјела могу утицати да имагинарне границе постану стварне, а да се стварне границе помјере. Француски компаратиста Данијел Анри Пажо је крајем осамдесетих година истакао да је један од главних задатака имагологије „културно посредовање” (Pageaux, 1994: 40).

Питање идентитета није монолитно, већ се он дефинише на основу више параметара: народност, сексуалност, пол, визуелна појава, религијска припадност и тд. Када говоримо о идентитету који је предмет инетересовања имагологије, њега схватамо као националну припадност, из које проистичу бројна убјеђења и стереотипи. Он се манифестује првенствено кроз колективни менталитет, културно и историјско насљеђе, генеологију људи међусобно повезаних заједничком прошлошћу. Та свјежа прошлост неупитно и даље егзистира у памћењу. Међутим, у склопу колективног, издваја се и индивидуални национални идентитет, који се оглед у томе у којој мјери појединац себе види као дио одређене групе, одређеног народа, колико баштини из те историјске ризнице и колико је везан за ствари са националним предзнаком. Суштински, парадигма међунационалних односа обухвата не само културни дијалог, већ и стереотипе, митове, конфликте, дипломатске односе. Национални стереотипи су генерализоване представе, очекивања или увјерења која људи имају о припадницима одређених нација или националних група. Ови стереотипи могу бити позитивни, негативни или неутрални, и често су резултат поједностављивања и генерализовања како би се схватила комплексност различитих култура и друштава. Готово за сваку нацију веже се одређени стереотип или више њих, а о њиховој заступљености говори и чињеница да улазе у све сфере комуникације, од лаичких вицева базираних на овој тематици па до научних истраживања која се баве овим феноменом. Национални митови су кључни елементи колективног идентитета и културе једне нације. То су приче, легенде или наративи који обично имају дубље значење и често се користе како би се изразила суштинска вјеровања, вриједности и историја једне нације. Национални митови често играју улогу у обликовању националног поноса, јединства и осјећаја припадности. Док се стереотипи обично вежу за то како припадници једне нације виде припаднике друге, митови су претежно литерализована представа једне нације о самој себи. Међународно конфликти могу бити резултат различитих политичких, економских, културних или територијалних фактора, а будући да књижевност региструје импулсе друштвеног живота, они неријетко постају позадина приче или њена централна окосница.

Актери у роману трагају за свим врстама идентитета, јер им је он у основи пољуљан. Осим што настоје да афирмишу своју националну, вјерску, језичку припадност, они се паралелно са тим боре да пронађу истинског, исконског Себе, као људско биће и ослободе се свим параметара који су, заправо, и условили кризу поменутих идентитета. Почевши од централног лика, Тање Луцић, можемо пратити деконструкцију њене личности и идентитета од општих па све до максимално аутентичних елемената. Значај памћења за питање идентитета у овоме је дјелу огроман. Особа која нема изграђен однос према властитој прошлости и своме поријеклу губи идентитет. Претпоставка је да идентитет настаје у покрету те да је на појединцу да га „ухвати" помоћу властитих способности и домишљатости. Идентитет се доводи у везу и са слободом, у смислу да људи нису сигурни колико дуго ће трајати њихова слобода одабира одређених идентитета, као и слобода одбацивања оних које не сматрамо пожељнима. Исто тако, на слободу се може гледати као на циљ до којега треба доћи утврђивањем властита идентитета, као на „чин ослобођења; ослобођења од инерције традиционалних начина, од непромјенљивих ауторитета, унапријед одређених рутина и неупитних истина" (Bauman, 2009: 45). Идентитет није јединствен, он „није један, нитко нема само један идентитет, иако је сваки човјек идентичан једино самоме себи. Сватко истовремено партиципира у различитим типовима идентитета, од индивидуалних до групних и колективних, прихваћа различите улоге у друштву, препознаје се или не препознаје у различитим персонама" (Zlatar 2004: 15)

Комплексност идентитета је важна тема у роману *Министарство боли* Дубравке Угрешић. Ауторка истражује различите аспекте идентитета својих ликова и како они сељењем из Хрватске у Амстердам и промјеном језичког окружења доносе са собом идентитетне конфликте и дилеме. Језик можда јесте наупечатљивији индикатор идентитета у изгнанству, али свакако није једини. Такође, када говоримо о феномену егзила, по инерцији се наше интересовање усмјерава на национални идентитет, али он је само један од бројних параметара према којима се индивидуа и колектив декларишу и формирају свеукупан идентитет. Имајући у виду претходно изнесена запажања о језику, можемо примијетити да и он доприноси сложености Тањиног личног

идетитета, али и његовом разарању. Док се налази у Амстердаму, њен матерњи језик, хрватски, постаје маргинализован и потиснут у односу на домаћи, холандски језик, што се даље веже за њен социјални и друштвени статус, јер је она професор хрватског језика. На тај начин, то утиче и на њен професионални идентитет, на квалитет живота и преиспитивање личних граница. Одједном се налази у окружењу гдје оно чему је посветила добар дио свог живота и за шта је оспособљена више није валидно, употребљиво, пожељно, што у исти мах може бити изазовно, али и фрустрирајуће. Ишчашена из своје сигурне луке и зоне комфора, она се осјећа изгубљено у новом окружењу и сусреће се са конфликтима између хрватске и холандске културе, што доприноси комплексности њеног културног идентитета. Дакле, ниједан сегмент њеног Јаства није поштеђен ни у дјелу нити у животу. Бити егзилант, значи почети живот од нуле, што даље изискује преиспитивање властитих способности и стања. Тања се сусреће са сопственим ставовима и очекивањима, као и са очекивањима друштва у које се сели. Овај конфликт између некадашњег и новог идентитета као емигранта доприноси комплексности њеног психолошког идентитета. Дакле, проблем идентитета се са спољашности на неки начин премјешта у унутрашњост, на план мисли и емоција, гдје се манифестује кроз низ рефлексија, запажања, страхова, психолошких игара и тестирања. Угрешић истражује и идентитет као поетску тему, преко есеја које њени ликови пишу. Кроз ове текстове, ауторка истражује како ликови користе писмо и слова да изразе своје емоције, трагедије и радости, што је такође дубоко повезано са њиховим идентитетима.

Када говоримо о питању идентитета у овом роману, оно није само везано за Тањин идентитет. Ту су њени студенти, родитељи, те споредни ликови, од којих свако има своју функцију у њеном животу, али и властити идентитет, који неупитно зависи од оног Другог и његове рецепције. Таква анализа нас доводи до питања да ли је идентитет нешто што нам је дато, наслијеђено или је он резултат животног искуства. Субјекти у роману губе унутрашњи оријентир, због чега долази до промјена у њиховим идентитетима, али и до преклапања која је промјене олакшавају или отежавају.

Полазећи од претпоставке да ликови у роману долазе из разједињене, разорене, свјеже распарчане државе, у којој се они неупитно диференцирају по националној припадности, у другу, гдје се та припадност анулира и гдје, сви заједно, постају иста скупина дошљака из визуре домородаца. Ове турбуленције утичу на њихово понашање, које се мијења зависно од ситуације. У њима егзистирају они, који су били прије доласка у Холандију, и такође они, послије доласка у њу. Та два Јаства су дијаметрално супротна, јер прво је комплетно, утемељено у зони комфора, познатом хронотопу, док је друго разорено, „бачено" у непознато, туђе, неизвјесно. Роман је на првом плану усмјерен на деконструкцију идентитета у постјугословенском друштву и времену, будући да је „свако искуство егзила крајње индивидуализирано, али да је оно истодобно повезано и с неком врстом колективне свијести, заједничког искуства губитништва" (Lukić, 2006: 463).

Земља из које смо дошли била је наша заједничка траума (Ugrešić, 2004: 64).

Национална претпоставка није оно чиме се ауторка води, јер она не жели да се декларише као Хрватица, а не може ни као Југословенка, јер та земља номинално ни практично више не постоји.

Моја властита биографија чинила ми се празна попут празног стана… гдје сам то, заиста, била рођена? У Југославији? У бившој Југославији? У Хрватској? (Ugrešić, 2004: 32).

Проблем идентитета настаје, дакле, и прије доласка у Холандију, али се у егзилу он још више деконструише, јер „лишен властитог свијета истости, егзилант је приморан да опозицију Исто/Друго промишља уз двоструки унутарњи обрат" те да субјект „као путник у новом свијету, своју истост – своје раније стечено искуство – доноси са собом у нови свијет који јест другост" (Lukić, 2006: 463). Роман базично прати судбине и животе појединаца, али се оне константно преплићу, градећи тако колективни, егзилантски идентитет. Егзил у овоме роману значи укидање простора идентитета јер се субјект налази у некаквом неуоквиреном времену и простору. Самим тиме и идентитет егзиланата је нестабилан је, привремен, те зависи од околности које

их тренутно окружују. Егзилантово индивидуализовано искуство на неки се начин увијек доводи у везу с колективним идентитетом јер ипак је, бар у овом случају, ријеч о заједничком губитку, губитку бивше државе. Ова конфузија врло вјешто је испраћена и умјетничким поступком ауторке на плану самог текста, које Маша Колановић дефинише као „лелујање између »ми« и »ја« досљедно проведено на семантичкој и формалној разини као одраз невоља с идентитетом у доба његове колективне трансформације" те како се „поистовјећивање с колективним идентитетом активира када је ријеч о заједничкој трауми распаднутог идентитета, против којег се ликови у роману боре сјећањем на насилно прекројену прошлост" (Kolanović, 2013: 92). То бјесомучно трагање за смислом и самим собом доводи до опште, привидне равнодушности, и силне жеље да се од свега тога направи дистанца, да се било каква припадност било коме напросто прецрта и да се пронађе суштинско Ја, које функционише независно од било кога. Међутим, на вјетрометини свих дешавања и траума, и то исконско Ја бива пољуљано и пригушено.

Простор дефинитивно није био мој. Ни ја, међутим, нисам била своја. (Ugrešić, 2004: 36)

...

Да би субјект постао свјестан свога идентитета, мора остварити равнотежу између памћења и заборава. У највећем дијелу, роман је писан у првоме лицу једнине и то „када је ријеч о специфичном партикуларном доживљају приповједног »ја«, измјештеног од некад чврстих просторно-временских координата властитог идентитета (Kolanović, 2013: 91). Упркос оваквој приповједној форми, ауторка се на самом почетку романа ограђује од аутобиографизма.

У роману који стоји пред читаоцима све је измишљено: приповједачица, њезина прича, ситуације и ликови. Чак ни мјесто догађаја, Амстердам, није сувише стварно

(Ugrešić 2004).

Овим поступком ауторка на неки начин уопштава егзиланстко искуство, које није само њено, већ свих прогнаних, децентрализованих, разбаштињених. Иако субјект

говори у садашњости, он као да није заправо присутан у свему, као да је ту само формално, без стварног садржаја. Оптерећена прошлошћу и загледана у будућност, Тања Луцић (али и остали ликови у роману) болује од „вишка времена" за размишљање, што их доводи до ужасавајућих спознаја и криза идентитета, на свим његовим инстанцама.

Моја властита биографија чинила ми се празном попут празног стана. И нисам знала је ли нетко одвукао намјештај док ме није било, или је одувијек и био празан (Ugrešić 2004 :32).

Прво што је у егзилу доведено у питање је свакако њен национални идентитет. Он је у потпуности девастиран, те ни она сама не може са сигурношћу да се опредијели за ову врсту припадности. Даље, пољуљан је и њен професионални идентитет, јер је она професорица књижевности и језика који више не постоје, што имплицира да ни њено звање није више валидно. Оно чему је посветила године и године, одједном је постало тако неважно. У вези са тим је и њен језички идентитет, који је диреткно повезан са њеном националном припадношћу са једне, те струком са друге стране. Она није била „неутралне струке", већ географски ограничена на бившу државу, неквалификованаза било шта друго и прва на удару стигме у послијератном периоду. Капитулација је била очигледна на свим нивоима, али она се на све начине трудила да избјегне њено признање.

Нисам била сигурна како у том смислу ствару стоје са мном. Можда сам и ја тражила алиби. Нисам имала избјеглички статус, али се као избјеглице нисам имала камо вратити.

...

Јер, одједном сам се нашла посве сама, са стручним капиталом мале вриједности и уштеђевином која је достајала за неколико мјесеци живота. Била сам завршила југославистику. Тако сам се с докторатом о употреби кајкавскога дијалекта у дјелима хрватских књижевника, и тек неколико година предавачког искуства на загребачкој Педагошкој академији, обрела у Амстердаму (Ugrešić 2004 :14).

...

Била сам овдје да предајем књижевност земље (или, по новоме, земаља) из које су моји студенти побјегли или су их оданде истјерали. Све у свему, апсурд се умножавао и кућа се рушила (Ugrešić, 2004: 44).

Такође, и остали актери били су погођени принудном, понижавајућом регресијом на свим нивоима свог развоја. Све су учили изнова, да говоре, да се крећу, да успостављају социјалну интеракцију.

Суочење с годинама њихова рођења потресло ме. „Ментално" су били много млађи него што су то заиста били. Као да је само избјеглиштво била нека врста „регресије". По својим стварним годинам амогли су већ бити запослени, могли су већ имати и дјецу. Умјесто тога,сједили су у школским клупама (Ugrešić, 2004: 33).

...

Сналазили су се добро, ако се узме у обзир одакле су дошли. Бивша земља вукла се за њима као шлеп (Ugrešić, 2004: 19)

Под наслагама ратних ужаса, остао је закопан и Тањих родни идентитет, али и њени емоционални односи и трауме. Одређени научници бавили су се обликовањем женског идентитета у дјелима Дубравке Угрешић, али иако се у овом раду не бавимо изоловано овим сегментом, ипак ћемо га поменути јер је он у директној вези са осталим аспектима који нас интересују. Тања је жена у „мушком свијету" и самим тим већ јој је довољно тешко, а када се томе додају новонастали услови у којима се налази, терет на њеним плећима постаје још тежи. Када говоримо о теоријским поставкама родног идентитета, оне се претежно темеље на феминистичким, те џендер и квир студијама. „Феминизам јесте покрет, идеологија, лично увјерење, мрежа теоријских позиција, полазна тачка у разматрању феномена који се више и не морају тицати жена, појмовни оквир, скуп различитих (понекад изразито креативних) активности чији је циљ поспјешење положаја у којем се жене данас налазе, а неријетко и покушај да се историја прочита другачије, да се из његова ткања извуку нека невидљива мјеста која би могла послужити као путоказ за будуће праксе" (Zaharijević, 2007: 111). Иако су у

сјени доминантне теме егзила и идентитета, феминистичке мисли исијавају кроз дјело, а обликоване су кроз парадигму мушко-женских односа и ратних страхота које доживјеле жене на простору бивше Југославије, те кроз нарушен однос мајка-кћи.

Поларитет мушко-женско Тања веома интензивно осјећа, као нарушену равнотежу, као непрестани сукоб свјетова и карактера, у којем су жене, на неки начин, увијек на губитку.

Жене су за разлику од мушкараца биле невидљиве. Оне су, негдје из позадине, гурале живот напријед. Оне су крпиле рупе да живот не исцури, оне су живот обављале као свакодневни задатак. Мушкарц као да нису имали задатака (Ugrešić, 2004: 27).

Сакралност мушког простора Тања нарушава одласком у кафић, као да тиме изражава одређени бунт и наднаравну храброст, дајући тако динамику властитом животу.

Када бих ушла, погледали би ме дугим погледима који нису изражавали ништа, чак ни чуђење, чак ни негодовање што је у мушки простор ушла жена (Ugrešić, 2004: 27).

Ношена ратним вихором, она је о односима са себи блиским људима размишљала ретроактивно, сумирајући како су заправо изгледали и како су потенцијално могли да изгледају, али није активно у њима, што такође утиче на њен лични идентитет и способност интеракције са другима. Ствари које је требало да јој буду приоритет, постале су маргинализоване у новонасталим ситуацијама. Веза са Гораном коју спомиње периодично, у сјени је свега другог што се дешава, а однос са мајком је такође инфалтилан, иако је у својој сржи дубоко затрован и напросто жуди да буде разријешен.

***Да је то Горан заиста хтио**, могли смо се скрасити у Њемачкој. Било је ту на десетине тисућа таквих као ми.*

...

Па ипак, испада да је рат средио наше односе многи боље него што бисмп то ми нили у стању (Ugrešić, 2004: 27).

Тања се сада, бачена на вјетрометину живота, суочава са самом собом, оном која је била, оном која је сада, оном која је могла да буде. Околности су само интензивирале све оно што је годинама гурала „под тепих", живећи наизглед угодан живот механички, не промишљајући о њему. Овдје егзил (и свака слична ванредна ситуација) добија мало другачију конотацију и одједном постаје простор за истраживање, прво себе, а потом и других. У овим моментима, кроз Тањине дилеме, намеће се питање свима колико смо заправо (hommo) sapiensi, а колико мехнаички приступамо усвојеним обрасцима понашања и интеракција. Тања је доласком у егзил, на неки начин, добила могућност „да буде у стварима и изван њих", односно да са одређене временске, просторне и емотивне дистанце промисли о свом животу и идентитету.

*Понекад, када бих се суочила са властитим одразом у купаоничком огледалу, пролетјело би мојим мозгом питање гдје се ја то, заправо, налазим. Док смо Горан и ја били заједно**, нисам си постављала таква питања. Нисам постављала питања ни о чему, као да за то и није било времена.***

...

Истраживала сам саму себе, баш као да језиком истражујем властиту усну шупљину, не бих ли повратила осјет (Ugrešić, 2004: 35).

Тањина разореност идентитета није у потпуности везана за рат, изгнанство, туђину. Она је почела много прије тога, само је сада добила свој финални облик. Заправо, намеће се мисао да је она на неки начин оштећена још у дјетињству, од стране доминантне мајке, а да се посљедице таквог односа уочавају годинама касније. Ту у питање долази њен биолошки идентитет, ко је она, од кога потиче, у каквом је окружењу стасавала. Будући да прву слику о себи стичемо кроз однос наших родитеља, првенствено мајке, према нама, постаје јасно да Тањини проблеми са

идентитетом надрастају просторне и временске границе у којима се она тренутно налази, те да оне само стављају под лупу на оно што већ годинама тиња у њој.

Питала сам се да ли бих се у неком другом простору осјећала боље. Ни у то нисам била превише сигурна (Ugrešić, 2004: 36).

...

На мјесту за столом на којем сам требала сједити ја, оцртавала се празна контура (Ugrešić, 2004: 97).

У сплету догађаја којима се није назирао крај, а ни смисао, Тања је осјећала анксиозност. Наизглед, све је било ријешено и стабилно. Имала је посао, дом, пријатеље, али су те категорије у њеном животу биле само формални оквир, у којем је њено Ја било потпуно девастирано.

Упатљала сам се у чаши воде (Ugrešić, 2004: 37).

Та неприхваћеност, са којом је Тања суочена у егзилу, само је модалитет оне која ју цијелог живота прати, а то је својеврсна одбаченост од стане властите мајке, коју није могла да прихвати, нити да је неутралише. Такав однос између њих условио је то да се Тања осјећа подређено, недовољно добро, самокритично.

Увијек сам била мали, шутљиви паж на њезину двору, тако сам барем саму себе доживљавала (Ugrešić, 2004: 109).

Одсуство истинске бриге и љубави, увијено у лажну представу доброг родитељства, Тању на неки начин обавезује, али и ослобађа. Дом је тамо гдје се осјећамо вољено и сигурно, а она је, вративши се у Загреб, схватила да није ни једно ни друго.

Држала ме је на оку, и то је било све. Више је стварала дојам да се брине о мени него што се заиста бринула (Ugrešić, 2004: 115).

...

Била сам »мамина самостална жабица (Ugrešić, 2004: 109).

Тек сада, са одређене временске и географске дистанце, Тања је схватила да *»Дома« више није било »дома«* (Ugrešić, 2004: 109), што је њен идентитет учинило још рањивијим и лабилнијим.

3.3. Егзил као метапростор

У емиграцији се брзо стари и дуго се остаје млад, све у исти мах.[4]

Егзил је путовање према властитом идентитету. Потрага за истим започиње преласком „границе познатог иза које се налази опасан териториј неприпадања" (Prošev-Oliver 2010: 5). Доминантне преокупације сваког писања у егзилу – деконструкција односно реконструкција идентитета, парадокси прилагођавања, трансформације и метаморфозе, игре симулације, односи према прошлости и садашњости, схватање Другог и себе као Другог, питања језика, разумијевања, интеграције и дезинтеграције и др., питања су универзалног значаја. Мигрантска књижевност не само да тематизује већ критички преиспитује мигрантско искуство; притом, њу ствара особа која гради или има већ изграђени хибридни идентитет на трећем простору, који се одређује као интеркултурни простор „између", и представља мјешавину културе из које потиче и већинске културе у коју је имигрирао. Питање идентитета је есенцијално питање егзиланата, које се протеже на свим нивоима личности и живота, од личног, преко националног, па све до горепоменутог хибридног идентитета. Рецепција свијета код егзиланата, суочених са сударом култура, одвије се кроз формирање слика о новом окружењу, о свему оном што није „ја". У књижевности се ове слике о Другом називају хетероимажи, а оно што ми говоримо о другима неријетко говори далеко више о нама самима. Ко сам Ја, можемо спознати тек ако се посматрамо у односу на Другог.

Људи у егзилу, свјесно или несвјесно, формирају један мета-идентитет, левитирајући константно између властите домовине и мјеста привременог боравка, осјећајући се истовремено као домаћини и странци на оба мјеста. Они гаје осјећај да је све што им се дешава и што раде заправо привремено, те своју менталну активност усмјеравају на дефинисање животне философије и схватања о ономе што их окружује, настојећи да се стопе и уклопе са тим, али и да очувају оно аутохтоно што су понијели

[4] Ове ријечи у роману изговара Ана, једна од студенткиња.

из своје домовине. Иако начелно постоји добровољни егзил, суштински посматрано он то никада у потпуности није. Човјек који одлази у туђу земљу, из небитно каквих разлога и побуда, приморан је да гради потпуно нови идентитет, на свим нивоима, без икакве гаранције да ће у томе и успјети. Егзил у потпуности трансформише поглед на свијет, напуштају се дотадашњи и усвајају нови шаблони понашања, преиспитују се властита увјерења и начини размишљања, компарирају се пријашњи и тренутни живот. Сваки егзил је у својој суштини траума, која оставља посљедице и са којом се различити људи различито носе.

Тема егзила, изгнанства или принудног премјештања се фокусира на особе које су приморане напустити своје родно мјесто или дом и суочавају се са непознатим и новим окружењем. Егзил може бити резултат политичких, религијских, културних или других конфликата, а такође и просто животних околности. Егзилантска искуства обично носе са собом осјећај губитка, дезоријентације и тражења идентитета у новим условима. Теме попут егзила, другости, идентитета и културне припадности постале су веома заступљене у посљедњих неколико деценија у књижевности и књижевној критици заузимајући битно мјесто у њима. Актуелност ових тема није зачуђујућа уколико се у обзир узме чињеница да су глобализација и константне миграције људи допринијеле мијешању култура и неминовном контакту међу њима више него икада у историји човјечанства, а након распада Југославије, наши писци у изгнанству су га проблематизовали у својим дјелима, подстакнути властititим искуством и судбином, а међу њима се посебно истиче Дубравка Угрешић, чија књижевност је својим већинским дијелом управо егзилантска. У својим романима, она истражује психолошке, социјалне и културне аспекте егзила. Они пружају дубок увид у искуства особа које су напустиле своје домове и суочавају се са другим окружењем, као и у њихове борбе да идентификују ко су и како се осјећају у својим новим животима. Поред романа *Министарство боли,* ова књижевница се темом изгнанства бавила и у дјелима *Амерички фрез*, *Бесни мушкарци*, *Једнакост полова и други митови о бившем социјализму*, *Добро дошли у пустош*, *Музеј безувјетне предаје*. Кроз своје дјело, Дубравка Угрешић истражује сложеност и емоционалну дубину теме изгнанства. Она

се бави питањима идентитета, припадности, губитка и потраге за новим значењима у контексту изгнанства.

Када данас поменемо појам Балкан, на њега се, по инерцији, надовезује и „балканизација", ријеч која представља процес удвајања, цјепкања, распадања. Ипак, чини се да Балканци сами о себи имају увјерења много стабилнија од правних граница простора на којем живе. Будући да се у раду бавимо тумачењем дјела из корпуса јужнословенске књижевности, пожељно је, у циљу бољег разумијевања, укратко ћемо се осврнути на до сада познате теоријске представе о Балкану и Југославији, односно на начин њихове презентације и перцепције у литератури. Новија имаголошка истраживања различитих типова социјалне и културне активности у појединим друштвима и епохама мијењају представе о механизмима културних контаката, а исто тако о принципима обликовања стереотипа у социјалној свијести (Smolej, 2002). Такође, примјетна је и промјена свијести о Другом посматрана на синхронијској и дијахронијској равни. Другим ријечима, различити историјски периоди условљавали су постојање различитих убјеђења и стереотипа у склопу једног народа. Након распада Југославије, сва дотадашња увјерења једног народа о сусједним бивају разорена, а претпоставка заједништва бива рапидно замијењена националним предзнаком. Самим тим, појава бројних „историјских", односно научних радова о узроцима и условима пропадања државе у многоме утиче на свијест људи и перцепцију коју имају о дојучерашњим сународницима. Налазећи се на размеђу „високе" књижевности и строго научних радова, научнопопуларна дјела доприносе формирању стереотипних представа младих јужнословенских нација у контексту посљедњег таласа активизирања међусловенских привредних и културних веза под утицајем идеолошких модела неославизма и словенофилства (Gantar Godina 1994). Ова појава, као и сви значајно друштво-историјски импулси једног народа, ушла је и у књижевност, чији предмет интересовања све више постаје онај Други, било да се о њему пише са циљем да се он представи као сврха сам себи, а још више да се Ја представи као супериорније у односу на њега.

Балкан је регион који је дуго времена био предмет имаголошких перцепција, стереотипа и митова. Ови имаголошки обрасци могу дубоко утицати на начин на који се Балкан и његови народи виде и разумију у свјетском контексту. Учестали аспекти изгледа Балкана у имагологији дефинишу се кроз мултиетничку и мултикултуралну структуру. Ово може бити приказано као позитиван аспект, али такође се може користити да се истакне сукоб и дисхармонија међу различитим групама. Такође, Балкан је био арена за бројне историјске сукобе и ратове. Ово може довести до представљања Балкана као "бурне" и "конфликтне" зоне, што може бити узрок формирања негативних стереотипа о региону. Поред тога, Балкан често долази у везу са богатим фолклором, традиционалним обичајима и пјесмама. Ово може бити приказано као позитиван аспект исто тако може допринијети стереотипима о региону као „примитивном", каквим се неријетко и сматра, нарочито у поређењу са „напредном" Европом. Томе доприноси и чињеница да због историјских сукоба који су се одигравали на Балкану, овај регион је често приказан као мјесто са великим степеном насиља и несигурности. Стереотипи и имаголошки обрасци често се користе у идентитетским политикама, како унутар региона тако и у међународном контексту. Међутим, важно је напоменути да су ови стереотипи и имаголошки обрасци поједностављени прикази реалности и да регион Балкана има изузетно богату и комплексну историју, културу и друштво које није могуће нити пожељно свести на једноставне стереотипе и претпоставке.

Балкан, у најширем смислу посматрано, у књижености се најчешће јавља у пежоративном значењу, као један антисвијет и подручје гдје национализам и традиционализам представљају главну сметњу за било какав напредак. Сасвим је јасно да су понеке одавно формиране слике о Балкану постале својеврсни стереотипи, и као такве могу симболизацијом, производњом слика балканске Другости, својеврсним мапирањем указивати на наративно освајање Балкана и имагинарну колонизацију. Појаве и правци у књижевности битно утичу и дефинишу културне идентитете, а захваљујући имагологији – као дисциплини која комбинује књижевну критику, антропологију, етнопсихологију, социологију, психологију – и постколонијалној

критици – која данас теоријски усмјерава имаголошка истраживања, можемо разматрати поменуте значајне феномене.

Деведесетих година појавило се мноштво радова с балканском проблематиком, у којима је почела ревизија појма балканизма, увођење разлике између балканизма и оријентализма и развијање рефлексије која је одредила балканизам као критичку студију колонијализма (Todorova 1997). У дискурсу о Балкану расправља се истовремено о „сличности и разлици, што доприноси томе да Балкан има амбивалентан статус.

Балкан суштински јесте дио Европе, али се неупитно посматра као њен опонент, на свим нивоима. Негативне представе о Балканцима имају чак и они сами, а Марија Тодорова сматра да оне долазе споља те да је Балкан послужио да „апсорбује мноштво екстернализованих политичких, идеолошких и културних фрустрација које потичу из тензија и противречности својственим регионима и друштвима изван Балкана" (Todorova, 2006: 355). Најзанимивија тумачења односе се на митоманске мистификације у нашим историјским, књижевним, културним и социјалним условима. Петар Џаџић је, на трагу Јована Цвијића осликао балканску „колективну сенку", коју прате особине попут: сујете, нарцизма, претеране частољубивости и осветољубивости. Карактеролошком анализом указује и на динарску плаховитост, самохвалу, сујету, деструкцију, као и склоност човјека балканског поднебља сагледавању људи и појава као екстремних супротности. Петра Џаџића можемо сматрати зачетником наше имаголошке критике. Бројни писци су у своја дјела, имплицитно и експлицитно, уносили своја и туђа увјерења о Балкану, о менталитету наших људи, о одликама темперамента. Алеко Константинов, на примјер, готово карикатурно ствара Баја Гању, књижевног лика који је амбасадор своје земље, али у негативном контесту и који је оличење свега оног лошег у менталитету свог народа. Иво Андрић се, такође, у својим дјелима често осврће на „босанског човјека", о којем најчешће проговара неки странац, а онда он, на тако заснованим спољашњим околностима и сам усваја негативну представу о себи. Такође, у српској књижевности реализма поларитет ја-други је изузетно присутан, а на својој актуелности није изгубио ни у потоњим епохама, све до

савремених остварења, када се ово питање, условљено историјским и политичким дешавањима, додатно усложњава.

Већина студената професорице Луцић на предавања долази из протоколарних разлога, а не из носталгије и родољубља (мада ни они нису у потпуности искључени, како ћемо касније у роману примијетити). Њихове активности у егзилу сведене су на пуко преживљавање, те немали број њих радо у радионици која се бави шивањем реквизита за мазохиште и фетишисте, названој „Министарство боли", синтагмом која је уједно и наслов романа. Уколико бисмо тражили семантичку и симболичку функцију овог наслова, налазимо је у идеји да се они, на неки начин, за властиту бол свете тако што ће произвести помагала због којих ће и други осјетити (бар) физичку бол. Иако на први поглед дјелује банално, овакав наслов је у основи оксиморон. Прва одредница упућује на институционализам, устројен и функционалан систем, а друга на нешто имагинарно, неопипљиво, субјективно, што Корљан дефинише на сљедећи начин*: препуни бол производе бол како би наставили живјети у својој боли* (Korljan 2010: 132).

Егзиланти су, самим доласком на туђу територију, обиљежени Другошћу, маргинализовани, понижени, а ни оно одакле су дошли више није оно што је било, е се чини да за њих нигдје на свијету нема уточишта.

Нисмо више били сигурни ни тко смо, ни што смо, нити што бисмо хтјели бити. (...) Овдје, у Холандији, осјећали су се обиљеженима: као „странци", „избјеглице", или „политички азиланти", као „Балканци", „примитивци", као „дјеца посткомунизма". Земља из које смо дошли била је наша заједничка траума (Ugrešić 2004: 62).

Егзил је за њих значио тренутни спас, али то је било само привидно, јер се дубоко у њима рушило све што су годинама градили. Разапети између старе и нове домовине, суочени са личним и колективним траумама, осјећали су да им је одузето свако достојанство и да су постали само дио статистике.

Осјећала сам њихову унутрашњу разломљеност, њихов бијес, њихов немушти унутрашњи протест. Сви смо ми на овај или онај начин били оробљени. Попис ствари које су нам одузете био је дугачак и страшан. Била нам је одузета земља у којој смо се родили и право на нормалан живот. Био нам је одузет језик. Искусили смо стања понижења, страха и беспомоћности. На својој кожи осјетили смо шта значи бити сведен на бројку, на крвну групу, на крдо (Ugrešić 2004: 63).

Иако је роман утемељен на ннднвидуалним судбинама егзиланата, њиховим преплитањем долазимо до закључка да је „свако искуство егзила крајње индивидуализирано, али да је оно истодобно повезано и с неком врстом колективне свијести, заједничког искуства губитништва" (Lukić, 2006: 463). Ову безизлазну ситуацију детаљно и искрено у роману описује Мелиха:

Понекад ми се чини да ћу полудјети... Ходам тако, скупљам саму себе, своје властите комаде... Ено ми главе, а ено ми и руке, баш фино, а ено и моје луде главе. Право се развеселим што сам нашла неки комад...

Слијепим комаде, држим се тако једно вријеме, мислим да је у реду, а онда опет пукнем... И опет испочетка, слажем саму себе кô puzzle, све док ме нешто опет не растури.. (Ugrešić 2004: 211-212).

Када је ријеч о губицима, важно је имати у виду да они не подразумијевају само материјалне и личне ствари, већ да се посљедице рата и изгнанства рефлектују на свеукупну традицију, урбану културу и насљеђе, на основне елементе националне прошлости и стваралаштва, о чему Угрешић детаљније пише у својим другим дјелима, а у овом врло оштро сублимира кроз мисао о присилном заборављању југословенске прошлости.

Југославенска прошлост била је изврнута јавном руглу, људи су били позвани да се одрекну бившег живота и забораве га. Филмови, књиге, поп-глазба, вицеви, телевизија, производи, новине, вијести, језик, људи -све је то требало бити заборављено. И много тога завршило је на смећу: књиге, филмске траке, фотографије, уџбеници, документи, споменици... (Ugrešić 2004: 64).

Иако су бројне нити које су их везивале покидане, студенти су ипак обједињени снажном жељом за неприпадањем и бијегом од колективног идентитета, који им је уједно био склониште, али и терет.

Нисмо жељели припадати ни онима доље нашима, нити овима овдје нашима. Час смо се поистовјећивали с тим мутним колективним идентитетом, час смо га с гнушањем одбацивали (Ugrešić 2004: 27).

...

Чинило ми се да ћемо само ако се помиримо са властитом прошлошћу моћи зарадити и опрост од ње (Ugrešić 2004: 65).

На часовима професорице Луцић добијају привилегију да се кроз употребу књижевности, на неки начин, ослободе властитог бремена и премјесте га у фикцију. У овим моментима, заправо, осјетан је глас ауторке која проговара о функцији књижевности и њеној способности да ублажи и надрасте и највеће људске трагедије. Литерализација властите несреће представља својеврсно ослобађање од ње.

Мојим ђацима се очигледно свидјела идеја да прошлост, умјесто нас самих, памте фантомски јухохени за које нисмо одговорни (Ugrešić 2004: 67).

3.4. Језик као мост и баријера

„Један од главних медија кроз који се успоставa идентитета остварује јест језик" (Peternai, 2008: 55). У дјелима Дубравке Угрешић, језик често игра значајну улогу као потврда идентитета. Она истражује како језик може бити веза између индивидуалног и колективног идентитета, као и како политичке и културне динамике утичу на начин на који се људи односе према језику. Ова тема се у њеним дјелима рефлектује на неколико начина. У првом реду, Угрешићева истражује како говорни језик може постати својеврсно обиљежје или веза са изгнанством. Изгнанство често доводи до изазова у вези са језиком, као што су научити нови језик или се налазити у стању језичке изолације. То може имати дубок емоционални и психолошки утицај на главне јунаке. Будући да је језик главно средство непосредне комуникације, његово непознавање доводи до стагнације свих аспеката живота, јер људи не могу да дефинишу своје потребе, осјећања, мисли, што у коначници може бити фрустрирајуће. Такође, немогућност споразумијевања са околином интензивира осјећај отуђености, неприпадања и разарања идентитета. Будући да је била и политички дисидент и егзилант, Дубравка Угрешић истражује како политичке промјене и сукоби могу утицати на језички идентитет. Како се региони развајају и нове државе настају, језик може бити инструмент за означавање припадности, али и средство манипулације.

Показало се да је цијела та домаћа националистичка дрека око „националне супстанце" језика лаж, али истодобно и истина. Показало се да се моји ђаци лакше изражавају на језику који није њихов, на енглеском или холандском иако су их знали половично. Матерински, тај „језик рода мога" – тај који према екстатичком стиху хрватског пјесника „зуји, звечи, звони, звучи, шуми, грми, тутњи, хучи" – открио се одједном у посве другој звучној перспективи. Одавде се та „супстанца" чула као језична анемија, говорна малаксалост, као језични тикови, муцање, псовка, клетва или као безбојна фраза (Ugrešić 2004: 51).

Важна инстанца којом се декларише нечија припадност одређеној нацији или земљи свакако је језик, а будући да Тања предаје књижевност, цијело дјело је прожето

рефлексијама о језику, такође у служби поларизовања егзиланата и Холанђана, али и легитимитету самог језика, за који више нико није сигуран ни да ли постоји ни како се зове. Језик је, поред домовине, у *Министарству боли* приказан као заједничка траума. Са једне стране, он је средство кохезије егзиланата, а са друге, имајући у виду спечифичност простора са којег долазе, индикатор њихових различитости.

Селима је иритирала Бобанова екавица; Невенин говор карактеризирала је нека врста језичне схизофреније. Замуцкивала је, мијешала говоре, бркала акценте. Час би говорила неким јужносрпским говором, затим неком имитацијом загребачке кајкавштине, онда би отезала као Босанци, а онда безразложно подизала тонове на кривим мјестима, као аутистична дјеца; Игор је течно говорио холандски. Холандски је за њега значио слободу, матерински је доживљавао као стегу; Млади људи стали су се спонтано склањати у локалне говоре, које су прије презирали; мој властити говор постао је сух и безбојан (Ugrešić 2004: 47-48).

И сам назив језика постао је дискутабилан, те се тако јављају модалитети *наш*, *нашки*, *servo-kroatish*, који у потпуности деградирају матерњи језик, али упућују и на балканизацију, односно непрестано цјепкање језика и држава. Од матерњег језика су сви на неки начин бјежали, јер их је он одавао, био предмет стигме, сем у ситуацијама када им је могао донијету неки врсту користи, каква је била и стипендија за похађање курса или рјешавање папирологије. Дакле, примарна функција језика постала је политичка, „њиме се у ратна времена манипулирало, њиме се доказивала припадност нацији и љуба према домовини, што је понекад водило у екстреме. Преко ноћи су се смишљале нове ријечи, друге су се пак сматрале непожељнима, људи су постали збуњени и фрустрирани новоговором:

Знали су бјежати и у свој, измишљени језик, језик школске генерације или клапе. Тај измишљени језик био служио је као тренутачна обрана од службеног новоговора, који је дошао с ратом, продирао одасвуд и загађивао све; Повремено сам се знала осјећати као полазница течаја хрватскога језика за странце. Понекад бих изговоривши какву фразу остала осупнута њезиним сухим, хладним звуком. Као да сам ријечи пропуштала кроз уста напуњена иње̄м...” (Ugrešić 2004: 48)

Заправо, језик и даље постоји, али га она због властите трауме и осјећаја немоћи више не доживљава својим:

(...) с распаднутом земљом, с материнским језиком раздвојеним на три материнска језика, попут змијоликог чудовишта с језиком који се рачва. Сједила сам с неким безименим осјећајем кривице, којој сам била заборавила разлог, с неким безименим осјећајем боли, којој сам била заборавила извор... (...) свој матерински језик (...) доживљавам као муцање, псовку, клетву, тепање или суху, безбојну фразу испражњену од смисла. И зато ми се понекад чини да овдје – гдје сам окружена холандским језиком, а споразумијевам се на енглеском – учим свој матерински језик из почетка. Не иде лако, гутам ријечи, избацујем из себе полугласове" (Ugrešić 2004: 283).

Чињеница да Тања почиње учити холандски значи престанак старе трауме и почетак градње новог идентитета, јер за њу језик није само медијум комуникације и ознака припадности одређеној групи, народу, држави, већ и њен професионални фах, њено животно опредјељење. На проблем језика надовезује се и лектира коју студенти читају у другом семестру, а она је базирана на романима у којима је описан феномен одласка и повратка. Ове партиције су препуне реминисценција, упућивања, угледања, реактуализовања корпуса јужнословенских и свјетских дјела, претежно са ратном тематиком. Кроз роман срећемо огроман дијапазон цитата из различитих књижевних дјела, њихове интерпретације од стране различитих ликова, њихове писмене саставе на задате теме, а све су то мали жанрови у жанру, интертекстуални моменти, којима ауторка истиче значај књижевности и њену шеретску моћ да надживи све, па чак и рат. Како Мирољуб Јоковић наводи, „постмодернистичка проза јесте проза херметичког типа, самореференцијална је, а то значи да је њено означено поље подручје књижевних знакова" (Јоковић, 2002: 137).

Статус матерњег језика у Холандији ауторка проблематизује и кроз слику катедре на факултету, која је оронула, трошна, завучена, и чији третман на факултету је минијатура третмана у свијету и у друштву-маргина, формално постојање, нешто за шта се „нема времена". Егзил и тешкоће које носи са собом ипак нису, како је можда

очекивано, „надрасли" балканизацију и интерне проблеме држава бивше Југославије, већ су само интензивирале постојећу и стварале нову нелагоду. Балканска идила којом је почела прослава краја првог семестра и дружења између професорице Луцић и њених студената претворила се у катастрофу када је Урош почео рецитовати поему Десанке Максимовић *Крвава бајка*. На том мјесту у дјелу интертекстуалност има задатак освијестити испреплетеност прошлости и сјећања. Кованицу *интертекстуалност* (intertextualité) у науку је увела Јулија Крстева шездесетих година XX вијека „да би обиљежила активан однос текста као мреже знаковних састава са суставима означитељских пракси њеове културе" (Biti 1997: 154), али интертекстуалност као појам интензивно почео развијати нешто касније, а нарочито у вријеме када су се постструктуралисти почели опирати традиционалним поимањима да је значење свакога текста аутономно те су овај новитет у тексту описали као испреплетеност и прожетост текстова. Ово не значи да интертекстуалности нема у текстовима који су настали у претходним књижевним епохама, већ само да је овај приступ тада заживио, и открио нове видике и ризнице палимпсеста на којима почива скоро свако књижевно дјело. „С тим у вези треба рећи и да се експлицитност и функционалност неке интертекстуалне повезаности разазнаје у дијалогу с текстовима који чине предложак неког дјела, али да се интертекст као поље увијек простире и до ширих (понекад и неслућених) граница" (Шмуља 2012: 7). Тај постмодернистички поступак посебно је важан за радњу књижевног дјела којим се бавимо јер протагониста сматра да ће поистовјећивање њених студената са ликовима књижевних антијунака чијим ће се судбинама бавити на колегијуму на њих имати посебан терапеутски учинак. Међутим, ту на површину избијају све њихове наталожене трауме, нетрпељивост, укорије њени стереотипи и све оно што их међусобно удаљава, упркос чињеници да су тамо, у далеком свијету, једни другима ипак најближи. Тањини студенти читају дјела књижевника с подручја бивше Југославије (Ђалски, Новак, Нехајев, Крлежа, Данојлић, Михајловић), која говоре о фрустрацијама субјеката који путују. Доминантне теме у овим романима су теме одласка и повратка, што је опет, на неки начин, интертекстуалност која од нас тражи познавање поменутих дјела и њихове повезнице са дјелом у којем се помињу. Професорица бира овакву литературу како би

студенти у њој пронашли неку тачку идентификације те напокон проговорили о властитим мислима везаним за повратак. Она, дакле, ради оно што најбоље зна, а то је да настоји примијенити књигу у свој и туђе животе, користећи је као својеврсни „знак распознавања", кључ за отварање комуникације и превазилажење мисаоних и комуникацијских баријера. Са друге стране, парадоксално, употреба матерњег језика отвара нове баријере изникле на југословенском тлу, које је немогуће срушити чак ни далеко од њега.

Често ми се чинило да је и мој властити говор постао сух и безбојан. Повремено сам се знала осјећати као полазница течаја хрватско језика за странце (Ugrešić 2004: 50).

Наслов романа, посматран са језичког аспекта, има симболичку функцију, а која је у вези са тематском основом дјела и указује на повезаност језика с емоционалним искуствима и болом. Језик има моћ изражавања дубоких емоција, али такође може бити извор боли, конфликта и неразумијевања. Дубравка Угрешић презентује општеживотне теме кроз комплексне језичке слојеве у роману, користећи стилистичке елементе, језичне игре и промишљене дијалоге како би дубље истражила улогу језика у животима својих ликова и њиховим међуљудским односима. Један од сликовитих примјера турбуленција са којима су егзиланти суочени јесте онај у којем Тања описује новононасталу језичку творевину, која представља спој искривљеног холандског и матерњег језика, која је у потпуности одражавала њихову изгубљеност и несврстаност, јер „језик је средство истости, изражавање другости истим језиком само је по себи проблематично" (Ladányi, 2008: 128).

Тако су говорили, био је то њихов сленг. Говорили су лопирати се, што је долазило од холандскога lopen, и значило је ходати; или ванделирати се, што је долазило од wandelen, шетати (Ugrešić 2004: 67).

Осјећали су се неспремно да се изразе и уобличе властите мисли и сјећања, јер језик њиховог дјетињства је ишчезао, па се све то скупа „није дало превести, разоварали смо на ишчезлом језику разумљивом само нама самима" (Ugrešić 2004: 69).

Међутим, матерњи језик артикулише вема болна сјећања, те је главни језик који се приповједачица користи у егзилу енглески, као средство неутрализације прошлости и бијега од ње. Језик којим се говорило у Хрватској, Босни, Србији и Црној Гори сада је био подијељен на три различита језика; на хрватски, српски и босански. Тања одбија раздвајати језике на тај начин, али истовремено одбија говорити било којим од његових облика. Причање на енглеском или низоземском представљало је неку врсту олакшања, одмака од напора да се на матерњем језику покушава рећи оно што је на страном било увелике лакше, а управо егзил дао им је ту могућност „кориштења низоземског и енглеског као »надособног« језичног супстрата" (Zlatar, 2004: 137).

3.5. Менталитет

Имагологија је област која се бави праучавањем слика и стереотипа који се односе на различите нације, културе и етничке групе. У имагологији, истраживање менталитета игра важну улогу у разумијевању начина на који људи перцепирају и оцјењују друге нације и културе. У роману *Министарство боли* Дубравке Угрешић, менталитет је комплексна и важна тема која се истражује кроз различите карактере и ситуације у роману. Роман се бави животима егзиланата и њиховим искуствима, што подразумијева менталитет и начине на које размишљају о својој прошлости, садашњости и будућности. „Истраживати менталитет значи заправо откривати оне манифестације људског духа које нам могу дати одговор за садржину ових 'images'" (Константиновић 1986: 141).

Иако начелно не припадају истом народу, менталитет егзиланата у великој мјери је сличан, утемељен на добро познатим навикама, матрицама и знаковима идентификације. Симболична, врло упечатљива сцена која је у служби освјетљавања југословенског насљеђа и менталитета је имагинарна пластична торба (са црвеним, бијелим и плавим пругама, која је била неизоставан дио инвентара сваке куће у Југославији) коју им је професорица Луцић понудила као ризницу у коју ће скупљати све југоносталгичне успомене. Сваки студент је у њу уврстио менталне експонате које по властитом осјећају веже за бившу земљу, те је она на тај начин постала „метафора за прикупљање сјећања" (Zlatar 2014: 136). На основу онога што су баштинили у својим умовима, студенти су одавали основна обиљежја свог менталитета, која се у својој основи, без обзира на дијељење заједничког простора, ипак разликују. Загребавши испод наталоженог површног хумора, реминисценије су направиле јаз и показале све разлике и супротности бивших земљака.

Морала са наћи неку заједничку точку. Осјећала сам њихову унутрашњу разломљеност, њихов бијес, њихов мешушти унутрашњи протест. Сви смо ми на овај или онај начин били оробљени (Ugrešić, 2004: 63).

Ликови у роману имају интензивна сјећања на своју прошлост и домовину. Носталгија и сјећање играју важну улогу у њиховим менталитетима и односима са прошлошћ, јер сада, са ове динстанце, имају могућност да све сагледају из друге визуре. Осјећања су јака, али не нужно и позитивна. Наталожени бијес, неизвјесност, разочарање и страх бацају сјену на безбрижне успомене. Роман садржи мноштво ироничних и хумористичних елемената који утичу на менталитет карактера. Ови елементи се користе за истраживање комплексности егзилантског искуства. Предавање професорице Луцић напушта своје примарне координате и функционише као својеврсна групна психотерапија, гдје на површину излазе највеће трауме појединаца, алии колектива, као и насљеђени шаблони понашања условљени менталитетом.

Знала сам да ходам по оштрици ножа. Јер потицање сјећања било је својеврсна манипулација прошлошћу, баш као и његова забрана (Ugrešić, 2004: 64).

Национални идентитет, као наизглед потпуно скрајнута категорија у егзилу, ипак је имулсивно избијао на површину, тражио пукотине у којима би избио на видјело и свједочило томе да вријеме не лијечи ране, већ их интензивира.

4. ЗАКЉУЧАК

Будући да је наше интересовање било усмјерено на посматрање романа *Министарство боли* у свјетлу имаголошке теорије, настојали смо да на конкретним примјерима покажемо како се одређени имаголошки елементи реализују. Имагологија, као сегмент књижевне теорије, има властити терминолошки инвентар, који у најужем смислу обухвата одреднице *менталитет*, *идентитет*, *нација*, *језик, јаство, другост*, *култура* и др. Свака од њих утемељена је на бројним научним постулатима и истраживања, а афирмише се кроз конкретна дјела. Дубравка Угрешић својим опусом нуди специфичан дискурс, дотичући се егзила као метапростора који изазива општу деконструкцију личности и живота, који се рефлектује на свим нивоима.

Идентитет, као комплексан феномен, садржи бројне елементе чији паралелни развој условљава његову конструкцију и стабилност. Уколико на било којем нивоу дође до одређене регресије, она се неизбјежно манифестује и на свеукупну личност. Идентитет је, сам по себи, веома рањива и промјенљива категорија, а када су услови у којима се формира оптерећени ратних страхотама и егзилантском судбином, све постаје неупоредиво теже. Дубравка Угрешић у овом роману, заправо, настоји да допре до свијести читалаца и на неки, макар и пасиван начин, допринесе подизању свијести о оним маргинализованим и прокаженим друштевним групама.

Језик представља темељ националног идентитета и колијевку стицања осјећаја дистинкције моје – туђе. Матерњи језик усвајамо у првим годинама живота, своје мисли, емоције, намјере артикулишемо њиме. Захваљујући њему, градимо свијест о себи и свијету око себе. У почетку је та визура егоцентрична, односно посматрамо дуге у односу на себе, а касније стичемо когнитивне способности спознаје себе кроз релације са другима. Непознавање језика представља огроман хендикеп и непремостиву баријеру, која нас, без обзира на компетенције, чини несигурним и намеће нам комплекс ниже вриједности, чак и када он нема реално упориште. У овом роману присутне су бројне реминисценције које се тичу првенствено матерњег језика, чије цјепкање ауторка проблематизује са личног и професионалног становишта, а

затим и холандског, чије учење представља нову шансу за адаптацију и пробијање властитих и културолошких граница.

Представљање менталитета, који се налазе у директном или индиректном контакту, оптерећени властитим обиљежјима и туђим предрасудама и очекивањима, незаобилазно је у егзилантској литератури. Тако се и у *Министарству боли* паралелно даје слика различитости и сличности менталитета бивших југословенских народа, који је сам за себе изузетно тешко и комплексно разумјети и специфичности Холанђана, који су у односу на њих много отуђенији, мање срчани, донекле летаргични и ушушкани у властиту сервилност.

Објединивши све ове елементе, роман *Министарство боли* можемо посматрати као репрезентативног представника егзиланстке литературе, у којем се проблематизују есенцијални темељи човјековог идентитета, његова деконструкција и покушај успостављања поновне стабилности, који никада није потпун и успјешан, а увијек је неминован и исцрпан.

5. ЛИТЕРАТУРА

Извор

1. Ugrešić, Dubravka (2004), *Ministarstvo boli*, Zagreb: 90 stupnjeva.

Цитирана литература

1. Biti, Vladimir (1997), *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Zagreb: Matica hrvatska.
2. Blagojević, Jelisaveta (2010), „Kulture koje dolaze – drugi i kultura", u: Kodronja, Jasenka i dr. [ured.] (2010), *Kultura, drugi, žene*, Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Hrvatsko filozofsko društvo Plejada, 25–38.
3. Gantar Goidna, Irena (1994), *Neoslavizem in Slovenci*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
4. Гвозден, Владимир (2001), „Полазишта и циљеви имаголошког проучавања књижевности", *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 49, св. 1/2, 211–224.
5. Dukić, Davor i dr. [ured.] (2009), *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, Zagreb: Srednja Europa.
6. Zaharijević, Adriana (2007), „Kratka istorija sporova: šta je feminizam?", u: Čakardić, Ankica i dr. [ured.] (2007), *Kategorički feminizam: Nužnost feminističke teorije i prakse*, Zagreb: Centar za ženske studije, Biblioteka FemFesta, 111–129.
7. Zlatar, Andrea (2004), *Tekst, tijelo, trauma: ogledi o suvremenoj ženskoj književnosti*, Zagreb: Naklada Ljevak.
8. Јоковић, Мирољуб (2002), *Онтолошки пејзаж постмодерног романа*, Београд: Просвета.
9. Јуван, Марко (2013), *Интертекстуалност*, превела Бојана Стојановић Пантовић, Нови Сад: Академска књига.

10. Константиновић, Зоран (2002), *Интертекстуална компаратистика*, Београд: Народна књига.
11. Korljan, Josipa (2010), „Izricanje neizrecivog: upisivanje traume u roman *Ministarstvo boli* Dubravke Ugrešić", *Mogućnosti: književnost, umjetnost, kulturni problemi,* 1, 3, str. 126–139.
12. Ladányi, István (2008), „Mapiranje egzila u *Muzeju bezuvjetne predaje* Dubravke Ugrešić", Rijeka: Fluminensia, 20, 1, 119–138.
13. Luketić, Katarina (2013), *Balkan: od geografije do fantazije*, Zagreb–Mostar: Algoritam.
14. Lukić, Jasmina (2006), „Imaginarne geografije egzila: Berlin i Rijeka kao fikcionalni toponimi u prozi Dubravke Ugrešić i Daše Drndić", u: Benčić, Živa; Fališevac, Dunja [ured.] (2006), *Čovjek – prostor – vrijeme. Književnoantropološke studije iz hrvatske književnosti*, Zagreb: Disput, 461–476.
15. Ožegović, Nina (2013), *Medijska reprezentacija kulturne proizvodnje u Hrvatskoj od 1991. do 2005,* doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.
16. Oraić-Tolić, Dubravka (2006), „Hrvatski kulturni stereotipi: Diseminacije nacije", u: Oraić-Tolić, Dubravka, Ernő Kulcsár Szabo [ured.] (2006), *Kulturni stereotipi: Koncepti identiteta u srednjoeuropskim književnostima,* Zagreb: FF press, 29–45.
17. Pageaux, Daniel-Henry (1994), „De la imaginería cultural al imaginario", en: Pierre Brunel e Yves Chevrel [ed.] (1994), *Compendio de Literatura Comparada*, México: Siglo xix, 101–131.
18. Стојановић Пантовић, Бојана и др. (2011), *Прегледни речник компаративистичких термина у књижевности и култури*, Нови Сад: Академска књига.
19. Todorova, M. (1999), *Imaginarni Balkan*, Beograd: Biblioteka XX vek.
20. Fischer, Manfred S. (2009), „Komparatistička imagologija: za interdisciplinarno istraživanje nacionalnoimagotipskih sustava", u: Dukić, Davor i dr. [ured.] (2009), *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, Zagreb: Srednja Europa, 37–56.

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ

ПОДАЦИ О АУТОРУ ОДБРАЊЕНОГ МАСТЕР/МАГИСТАРСКОГ РАДА

Име и презиме аутора мастер/магистарског рада: Драгана Новковић

Датум, мјесто и држава рођења аутора: 13. јун 1994. Мркоњић Град, БиХ

Назив завршеног факултета/Академије аутора и година дипломирања: Филолошки факултет, српски језик и књижевност

Датум одбране завршног/дипломског рада аутора: 13. новембар 2018.

Наслов завршног/дипломског рада аутора: Анализа дјела *Записи протином руком* Симе Стојановића

Академско звање коју је аутор стекао одбраном завршног/дипломског рада: Професор српског језика и књижевности

Академско звање које је аутор стекао одбраном мастер/магистарског рада: Мастер српског језика и књижевности

Назив факултета/Академије на коме је мастер/магистарски рад одбрањен : Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци

Наслов мастер/магистарског рада и датум одбране: Имаголошко тумачење романа *Министарство боли* Дубравке Угрешић

Научна област мастер/магистарског рада према CERIF шифрарнику

Имена ментора и чланова комисије за одбрану мастер/магистарског рада:

Ментор: проф. др Саша Шмуља

Чланови комисије: проф. др Сања Мацура

доц. др Нина Говедар

У Бањој Луци, дана 26.10.2023

Декан

_____

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Изјављујем да је

мастер/магистарски рад

Наслов рада Имаголошко тумачење романа „Министарство бола" Дубравке Угрешић

Наслов рада на енглеском језику Imagological interpretation of Dubravka Ugrešić's novel „Ministry of pain"

☐ резултат сопственог истраживачког рада,

☑ да мастер/магистарски рад, у цјелини или у дијеловима, није био предложен за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,

☑ да су резултати коректно наведени и

☑ да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

У Бањој Луци

26.10.2023

Потпис кандидата

Изјава којом се овлашћује Филолошки **факултет/ Академија умјетности Универзитета у Бањој Луци да мастер/магистарски рад учини јавно доступним**

Овлашћујем Филолошки факултет/ Академију умјетности Универзитета у Бањој Луци да мој мастер/магистарски рад, под насловом Лингвостилско истраживање романа „Митинг на дрвету" Зубравке Урешић који је моје ауторско дјело, учини јавно доступним.

Мастер/магистарски рад са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату,погодном за трајно архивирање.

Мој мастер/магистарски рад, похрањен у дигиталном репозиторијум Универзитета у Бањој Луци, могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons), за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство - некомерцијално - без прераде
4. Ауторство - некомерцијално - дијелити под истим условима
5. Ауторство - без прераде
6. Ауторство - дијелити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

У Бањој Луци
26.10.2023

Потпис кандидата
Ивковић

Изјава о идентичности штампане и електронске верзије

мастер/магистарског рада

Име и презиме аутора Драгана Новковић

Наслов рада Стилистичко тумачење романа „Пишчастарство"

Ментор проф. др Саша Штиглер

Изјављујем да је штампана верзија мог мастер/магистарског рада идентична електронској верзији коју сам предао/ла за дигитални репозиторијум Универзитета у Бањој Луци.

У Бањој Луци
26.10.2023.

Потпис кандидата
Д. Новковић

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
ПРИМЉЕНО: 4.10.2023.
ОРГ. ЈЕД. 09 БР. 1762/23

НАУЧНО-НАСТАВНОМ ВИЈЕЋУ
ФИЛОЛОШКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА У БАЊОЈ ЛУЦИ

Предмет: Извјештај о прегледу и оцјени мастер рада Драгане Новковић

На 171. сједници Научно-наставног вијећа Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци, одржаној 11. 9. 2023. године, рјешењем број 09/3.1532-18г/23, именована је Комисија за оцјену мастер рада „Имаголошко тумачење романа *Министарство боли* Дубравке Угрешић" кандидаткиње Драгане Новковић, у сљедећем саставу:

1. Др Сања Мацура, редовни професор за ужу научну област Српска књижевност и култура с компаратистиком и теоријом књижевности на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци, члан.
2. Др Нина Говедар, доцент за ужу научну област Српска књижевност и култура с компаратистиком и теоријом књижевности на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци, члан.
3. Др Саша Шмуља, редовни професор за ужу научну област Српска књижевност и култура с компаратистиком и теоријом књижевности на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци, предсједник (ментор).

Уз захвалност на указаном повјерењу, Научно-наставном вијећу подносимо сљедећи

ИЗВЈЕШТАЈ

Мастер рад под насловом „Имаголошко тумачење романа *Министарство боли* Дубравке Угрешић" кандидаткиње Драгане Новковић садржи укупно 52 странице текста. Уз сажетке на српском и енглеском језику, рад садржи четири поглавља и списак коришћене литературе. Поглавља носе сљедеће називе: „Увод", „Стваралаштво и рецепција Дубравке Угрешић", „Имаголошка анализа романа *Министарство боли*

Дубравке Угрешић" и „Закључак". Уводно и аналитичко поглавље састоје се од потпоглавља о којима ће бити ријечи у наставку овог Извјештаја.

У свом мастер раду кандидаткиња Драгана Новковић бави се имаголошким тумачењем романа *Министарство боли* Дубравке Угрешић. Књижевно стваралаштво ове списатељице у ужем смислу припада хрватској књижевности, али се та припадност често дефинише као интернационална и сагледава у свјетлу књижевне компаратистике, јужнословенских и свјетске књижевности. Као једна од компаратистичких дисциплина, имагологија се у научним радовима често именује и као компаративна/компаратистичка имагологија, а у овом истраживању изабрана је као теоријско-методолошко полазиште за тумачење једне специфичне интернационалне теме. Будући да се поетика романа *Министарство боли* у једном од најзначајнијих сегмената темељи на слици Холандије, Холанђана, холандског менталитета, амбијента, начина живота, географије итд., имаголошка методологија истраживања слике другог, другачијег и страног показала се као адекватно теоријско полазиште за писање овог рада. У оквирима овог и оваквог истраживања, поред слике другог, издвајају се и питања егзила, емиграције, идентитета, менталитета, језика, књижевности, културе итд. Роман *Министарство боли* у овом раду анализиран је и као дјело постмодерне поетике, са елементима аутофикције који произилазе из стварног животног искуства Дубравке Угрешић у Холандији. Кандидаткиња Драгана Новковић, ради потпуније анализе, анализира и неке интертекстуалне елементе романа *Министарство боли* као романа у којем је тематизована универзитетска настава јужнословенских књижевности и њихова разнолика цитатност.

Уводни дио рада састоји се од три краћа потпоглавља: „Предмет рада", „Хипотезе" и „Циљеви и методе". На тај начин кандидаткиња експлицира основне елементе научноистраживачког рада, као неку врсту проширеног апстракта у којем ће се јасно одредити према предмету тумачења и анализе, према претпоставкама од којих полази и које жели доказати, те јасно наведеним циљевима и методама свог рада. Као предмет рада кандидаткиња наводи анализу романа *Министарство боли* с „теоријским оквиром који подразумијева основне постулате имагологије као научне дисциплине, те њен терминолошки апарат". На истом мјесту се наводи да ће анализа бити усмјерена на постмодернистички карактер дјела, али и на интертекстуалне аспекте романа. Кандидаткиња полази од хипотезе да се имаголошки елементи у роману манифестују кроз „проблематизовање појмова идентитет, менталитет, егзил, језик", да је „конструкција и деконструкција идентитета у роману" описана као „комплексан процес

условљен низом фактора које је неопходно сагледати у свјетлу имагологије", да је језик у роману „у функцији приказивања комуникацијских и менталних баријера у егзилу", те да се менталитет у роману приказује „паралелно на двије равни – менталитет различитих народа у оквиру Југославије и менталитет Холанђана". У уводном дијелу кандидаткиња наводи и методе уз помоћ којих ће бити објашњене и примијењене имаголошке теоријске поставке. Дескриптивном методом објашњава и тумачи имаголошке термине и принципе, те презентује основне податке о роману (садржајно-тематске, поетичке, књижевноисторијске и књижевнотеоријске). Аналитичко-синтетичком методом кандидаткиња проблематизује „рашчлањивање основних постулата имаголошке теорије на мање јединице" како би се испитала умјетничка природа и функција слике другог и другачијег, слике о себи, идентитета, менталитета, језика, књижевних цитата и других анализираних елемената. Кандидаткиња примјењује и поредбену методу, поредећи анализирани роман са другим дјелима са истом или сличном тематиком као и књижевне елементе на којима се темељи литерарност и интертекстуалност романа *Министарство боли*.

У поглављу под насловом „Стваралаштво и рецепција Дубравке Угрешић" наведени су основни подаци о животу, раду, стваралаштву, али и рецепцији књижевног дјела ове списатељице. Кандидаткиња највише пажње посвећује чињеници да је Дубравка Угрешић, од деведесетих година 20. вијека и ратних дешавања у бившој Југославији, у стању „добровољног егзила". Као већ афирмисан стваралац и угледан научни радник, због ставова који су били супротни доминантном наративу у хрватском друштву и политици, али и због притисака који су на њу вршени, Дубравка Угрешић одлази из земље и сели се у Амстердам. У овом поглављу је такође наведено да је списатељица наставила да ради и да ствара, као и да је рецепција њених дјела у свијету била изузетно позитивна. Њена судбина емигранта и егзиланта оставила је значајан траг у њеном стваралаштву. Роман *Министарство боли* је аутофикционално дјело у које је уткана претходно описана људска и литерарна судбина списатељице.

У поглављу под насловом „Имаголошка анализа романа *Министарство боли* Дубравке Угрешић" колегиница Новковић анализира комплексну представу Холандије у овом дјелу, од темељног имаголошког питања *како видимо стране земље* и националних стереотипа до сложених идентитетских и онтолошких питања која произилазе из опозиција *свој–туђ*, *ми–они*, *овдје–тамо* итд. На конкретним примјерима показује како се одређени имаголошки елементи реализују, при чему највише аналитичке пажње усмјерава ка тумачењу менталитета, идентитета, нације, егзила,

језика и књижевности као поетичких елемената у овом роману. У поглављу је показано да је у роману Дубравке Угрешић присутан специфичан дискурс у којем је егзил приказан као својеврстан метапростор. Показано је, такође, да је идентитет сложен феномен који „садржи бројне елементе чији паралелни развој условљава његову конструкцију и стабилност", те да сама списатељица у овом дјелу настоји „да допре до свијести читалаца и на неки, макар и пасиван начин, допринесе подизању свијести о оним маргинализованим и прокаженим друштвеним групама". Аналитичку пажњу кандидаткиња усмјерава и ка питању језика као темеља националног, али и личног идентитета. Питање језика као идентитетско питање у средишту је имаголошког ткања овог романа, а ликови осјећају двоструку нелагоду: њихов језик више „не постоји", а језик земље у коју су се доселили недовољно познају. Кандидаткиња анализира и менталитет као специфичну грађу овог романа, у којем се „паралелно даје слика различитости и сличности менталитета бивших југословенских народа", којима је, опет, „изузетно тешко и комплексно разумјети и специфичности Холанђана".

У „Закључку" се сумирају резултати истраживања и презентују остварени циљеви. У роману *Министарство боли* успјешно су хармонизовани сви претходно анализирани елементи и он се може перципирати као репрезентативан примјер „егзилантске литературе". У њему се „проблематизују есенцијални темељи човјековог идентитета, његова деконструкција и покушај успостављања поновне стабилности, који никада није потпун и успјешан, а увијек је неминован и исцрпан", закључује кандидаткиња.

Закључак и приједлог

Кандидаткиња Драгана Новковић као ауторка мастер рада под насловом „Имаголошко тумачење романа *Министарство боли* Дубравке Угрешић" остварила је озбиљан резултат у домену проучавања књижевног дјела ове значајне списатељице, али и у домену имаголошког тумачења књижевности уопште. Анализирајући роман *Министарство боли* Дубравке Угрешић са становишта компаративне имагологије, кандидаткиња је обухватила основна имаголошка питања као што су национални стереотипи, слика другог, перцепција страних земаља, народа и култура, као и сложена питања идентитета и менталитета. У раду су потврђене почетне хипотезе, остварени задати истраживачко-интерпретативни циљеви, спроведена компетентна дискусија и констатовани релевантни закључци.

На основу свега реченог Комисија предлаже Научно-наставном вијећу Филолошког факултета да мастер рад кандидаткиње Драгане Новковић, под називом „Имаголошко тумачење романа *Министарство боли* Дубравке Угрешић", прихвати и упути на усмену одбрану пред комисијом у истом саставу.

У Бањој Луци, 3. 10. 2023. године

Комисија:

1. Др Сања Мацура, редовни професор за ужу научну област Српска књижевност и култура с компаратистиком и теоријом књижевности на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци, члан.

2. Др Нина Говедар, доцент за ужу научну област Српска књижевност и култура с компаратистиком и теоријом књижевности на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци, члан.

3. Др Саша Шмуља, редовни професор за ужу научну област Српска књижевност и култура с компаратистиком и теоријом књижевности на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци, предсједник (ментор).